

*Богдан РІДУШ
Леонід ГОРОБЕЦЬ
Олександр КОВАЛЬЧУК
Юрій ПШЕНИЧНИЙ*

Деякі особливості обіднього столу князів Острозьких у Дубенському замку

Минуле Дубна та історія роду князів Острозьких залишається широким полем для нових досліджень. У шарах землі, як у темних закутках пам'яті літньої людини, сплять спогади про видатні та буденні події. Про людей, які творили історію країни і людей, що творили історію одного дому. Виявляється, що не тільки великі події важливі. Життя як селянина, так і князя складалося з багатьох буденних речей, забувати про які – значить не розгледіти людей, які за ними стояли. Родинний уклад, взаємовідносини, звички, побут, обов'язки, ведення господарства – словом, уся багатолітка повсякденність творила плин життя як широких, так і привілейованих верств населення. Питанню кулінарних уподобань представників останніх і присвячена запропонована стаття. Протягом останніх років завдяки археологічним дослідженням у Дубні вдалося отримати нові відомості, що проливають світло на особливості харчування родини Острозьких у Дубенському замку.

Поблизу старого замку на ділянці північного схилу було розкрито значний смітник. Він був зафіксований на глибині 1,65-3,70 м та сягав потужності 0,40 м. Шар смітника добре виділявся у розрізі. Він мав світло-сірий колір та досить пухку консистенцію через значні включення органічних решток, численні луски і кістки риби, кістки птахів та ссавців. Матеріальні знахідки з нього, а це, передусім, чисельні фрагменти посуду, меншою мірою кахлів, скляних та металевих виробів, датуються проміжком від кінця XV до початку XVII ст., але час поширення більшості з них припадає на XVI ст. Нижче по схилу цей смітник був перекритий світло-бурим ґрунтом, який утворився у ході будівельних робіт і містив монету дводинарій Сигізмунда Августа 1570 р. карбування. Цей ґрунт із монетою своєрідно «запечатав» час відкладання смітцевих нашарувань і дозволяє стверджувати, що відбувалось воно до 1570 р. та якийсь час (від декількох років до декількох десятиліть) по тому. Потужність смітника вказує на те, що формувався він протягом тривалого часу і містив речі та посуд, що вийшли з ужитку, а також і рештки від переробки, приготування

та споживання їжі. Це дає можливість припускати існування кухні поблизу північного схилу старого замчища [2, с. 6].

Чисельний та добре датований остеологічний матеріал зі смітника зумовив доцільність його подальшого детальнішого дослідження. Загалом було опрацьовано 360 зразків, з них 43 кістки ссавців, 25 риб'ячих кісток, близько 180 риб'ячих лусок та 112 кісток птахів¹. Для порівняльного аналізу використовувались археозоологічні та палеонтологічні колекції кісток ссавців, що зберігаються в Природничому музеї Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, колекції риб'ячих та пташиних кісток, що зберігаються у відділі палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України та Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Доповненням слугувала спеціальна література [6, s. 111] для визначення кісток птахів, що належать до ряду Куроподібних.

Серед кісток ссавців було визначено такі види тварин: одна² особина бурого ведмедя, одна особина собаки, дві особини благородного оленя, одна особина сарни, три особини свійського бика, по одній особині кози та вівці, три особини свині домашньої, три особини дикого кабана, дві особини зайця. Кістка ведмедя мала сліди сильного ураження патологічними змінами (остеоартритом). Старий і хворий ведмідь навряд чи зміг би вижити у дикій природі, тому ймовірно, що він утримувався у замковому звіринці або ж був приведений мандрівними ромами.

Визначення кісток птахів дозволило встановити наявність у замковому смітнику таких їхніх видів: чотири особини гуски (ймовірно, домашньої), три особини крижня, одна особина ширококоніски, одна особина голуба (ймовірно, голуба-синяка), одна особина глушця, дві особини тетерука, одна особина куріпки та 15 особин домашньої курки. Виділяється присутність значної частки пташиних черепів курей та гусей, що, швидше за все, може бути пояснене тим, що птиця була зарубана прямо у замку. Це припущення підтверджується великою кількістю молодих курей (38% від мінімальної кількості особин), що вказує на те, що кури були вирощені поблизу замку. 87% відсотків курячих кісток мали медулярну тканину, яка формується у самок птахів у період яйценесіння. З цього може бути зроблений висновок, що мешканці замку не відчували нестачі у харчах, оскільки дозволяли собі масово вживати у їжу таку птицю, ігноруючи її здатність нести яйця [3, s. 112]. Виявлений голуб, ймовірно, голуб-синяк – мешканець лісових масивів, вірогідно, також ставав об'єктом полювання мисливців. Про дрібних птахів на столах шляхти згадував Г. Л. де Боплан, відзначаючи,

¹*Розширена стаття про результати досліджень решток тварин за матеріалами зі смітника Дубенського замку XVI ст. подана до публікації у черговому випуску наукового збірника «Острозька давнина».*

²*Тут і далі наводиться мінімальна кількість особин.*

що голуби в цих краях трапляються рідко [1, с. 110]. Відсутність решток сизого голуба у матеріалах із замку також підтверджує той факт, що на той час ці птахи були відсутні або ще рідкісні у містах.

На основі решток прісноводних риб вдалося визначити присутність у смітнику таких видів, як щука, судак, плітка, а також точно не встановлених видів коропових риб. З'ясовано, що єдина кістка судака з Дубенського замку достатньо велика і належала особині з довжиною тіла близько 72 см. Рештки плітки та щуки належали порівняно невеликим особинам (довжина їхнього тіла становила 40-45 см) [3, s. 113].

У перевідкладеному шарі замчища були знайдені три черепашки устриць. Цей шар перекривав смітник та світло-бурий ґрунт і містив механічно перемішані різночасові матеріали, переважно XVI ст., але у ньому траплялися також окремі фрагменти кераміки XVII-XVIII ст. [2, с. 17]. Зважаючи на це, немає надійних підстав відносити устриці до періоду існування старого замку. Разом із тим, з археологічних та писемних джерел відомо, що у Польщі на столах вельмож устриці вперше з'являються на переламі XVI-XVII ст., а користуються найбільшою популярністю у XVIII ст. Частування ними гостей у Дубні на світських обідах засвідчене у період контрактних ярмарок. Все ж знайомство у своїх маєтках з новомодними кулінарними новинками, якщо не Василя-Костянтина Острозького, то його дітей і онуків залишається цілком можливим.

Мешканці Дубенського замку віддавали перевагу споживанню свійської птиці, загальна частка якої сягала від 54 до 68% від мінімальної кількості особин. Проте дичина також часто потрапляла на щоденний чи бенкетний стіл родини Острозьких. У середньому кожна третя трапеза не обходилась без тетерука, куріпки, дикої качки чи глушця. Визначити переважання диких чи свійських ссавців проблематично через статистично незначну кількість матеріалів. Однак мінімальна кількість встановлених особин дозволяє сказати, про те, що поруч із свійською свинею, биком, вівцею та козою, трапеза власників замку регулярно включала оленів, сарн, диких кабанів та зайців. Отже результати дослідження смітника Дубенського замку відображають одну з давніх розваг серед привілейованих верств населення, яка водночас була і промислом для поповнення скарбниці хутрами, шкірами та рогами диких тварин. Потім їх традиційно використовували для пошиття одягу, оздоблення предметів побуту, зброї, прикрашання свого помешкання. Основними місцями для полювання слугували ліси, поля, а також широкі заплави р. Іква, що знаходилися безпосередньо поблизу замку. Рибою власників Дубна вдосталь забезпечували два великі стави.

Захоплення князів Острозьких мисливством відображено у реєстрі скарбів Дубенського замку 1616 р. У переліку вогнепальної зброї у ньому

виділені рушніці для пташиного полювання (*rucznicz ptasza*) та для полювання на звірів (*rucznicz zwierzęca*). Крім того, у реєстрі присутні такі найменування як *waczek* [сумка – авт.] *aksamitny czerwony złotem tkany do myśliwstwa*, *trąba* [духова труба, ріжок – авт.] *myśliwcz wielka*, 38 шкір вовків, 16 шкір лисів, по одній – видри та борсука, 7 шкір молодих вовків, 66 вичинених лосиних шкір, 23 ведмежі шкіри, 6 рогів оленячих великих та 4 менших, 123 роги оленячих одиничних, два роги лося великих та ще 70 пар рогів лося і 28 рогів биків [5, s. 213, 214].

Отже, отриманні на сьогодні результати зооархеологічних досліджень пов'язані із характером харчування представників родини Острозьких у Дубенському замку. Вони становлять пізнавальну цінність у контексті різнобічного інтересу до життя цих видатних представників української еліти.

Джерела та література

1. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / пер. з фр. – К., 1990. – 256 с.
2. Звіт про результати археологічних досліджень в м. Дубно, Дубенському і Млинівському районах, Рівненської обл. в 2015 р. / Держ. п-во «Рівненська старовина» наук.-дослід. центр «Охоронна археологічна служба України» Ін-ту археол. Нац. акад. наук України; кер. Харковець Ю. І., викон.: Пшеничний Ю. Л., Ткач В. В., Бардецький А. Б. – Дубно, 2016. – 167 с. // Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, нд-5460.
3. Gorobets L. V., Kovalchuk O. M., Pshenichny Yu. L. Remains of fish and birds from Dubno castle (16th century, Rivne region, Ukraine) // *Studia Biologica*, 2016. – Vol. 10 / № 1. – P. 111-122.
4. Kurzawska A., Rutkowska G. *Ostrea edulis* na polskich stołach w świetle źródeł archeologicznych i pisanych z doby nowożytniej // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 2013. – R. 61 / Nr 1. – S. 43-62.
5. Lubomirski J. *Regestra skarbcza ksiąg Ostrogski w Dubnie, spisane w roku 1616* // *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*, 1900. – 528 s.
6. Tomek T., Bochenski Z.M. A key for the identification of domestic birdbones in Europe: Galliformes and Columbiformes, Krakow, 2009. – 111 p.